

adolf fredriks kyrka

– Stockholms enda 1700-talskyrka

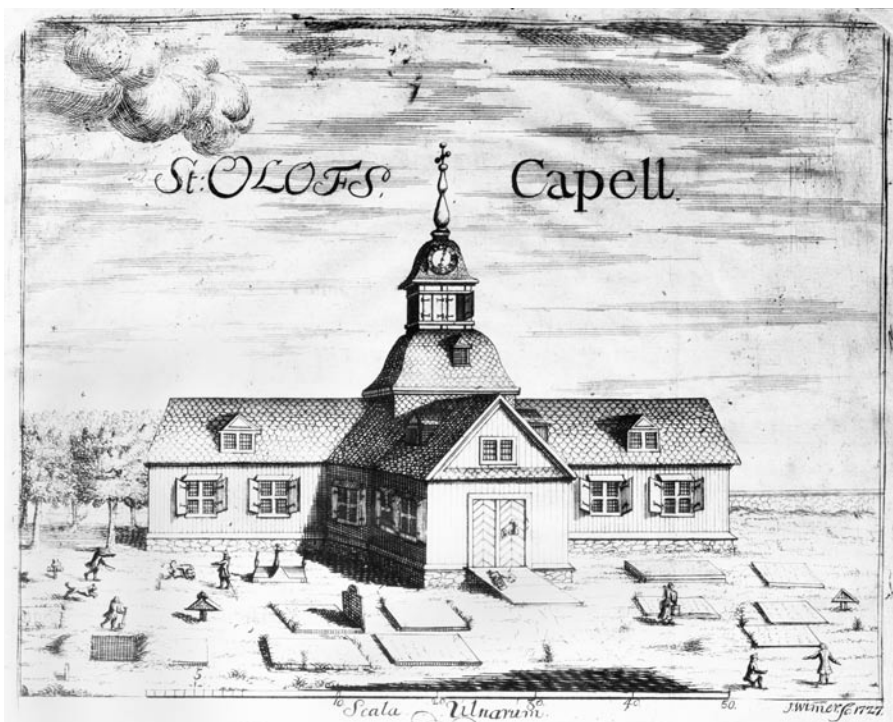

Kyrkorummet mot koret 2005. I.o.m. 1950-talets renovering avlägsnades det mesta av 1890-talets stuckdekor. Takmålningarna behölls, och med hänsyn till dem även en stor del av stucken i anslutning till dessa. Golvet i gångarna och koret lades om med kalksten, likt det ursprungliga. Armaturerna kom till vid renoveringen 1996–1997 ledd av arkitekt Uno Söderberg. Foto: Göran Fredriksson, SSM.

Adolf Fredriks kyrka ritades av Carl Fredrik Adelcrantz och kom att bli en förebild för ett flertal andra kyrkor. Den byggdes kring S:t Olofs kapell, som redan stod på platsen och var i bruk ända tills den nya kyrkan stod klar.

Artikelförfattare: Elisabet Jermsten

S:t Olofs kapell byggdes 1673–1674. 100 år senare invigdes Adolf Fredriks kyrka som uppförts runt kapellet, vilket var i bruk ända tills inredningen skulle slutföras. En kyrka, mycket lik S:t Olofs kapell, finns välbevarad sedan 1706 i Roslags-Kulla, Uppland. Stockholms stadsmuseums samlingar.

Adolf Fredriks kyrka är den enda i Stockholm som helt nybyggdes på 1700-talet. Flera av 1600-talskyrkorna gick däremot igenom omfattande ombyggnader under det århundradet. Katarina, Klara och Maria kyrka mer eller mindre återupbyggdes efter förödande bränder, som även Jacobs kyrka drabbades av, och Storkyrkan fick sin nuvarande exteriör. Orsaker till att inte fler kyrkor uppfördes under detta sekel är troligen, förutom att församlingarna hade stora utgifter i.o.m. bränderna, den ekonomiska stagnationen efter 1700-talets mitt och en svag befolkningsutveckling i Stockholm. De befintliga kyrkorna räckte till för stadens invånare.

S:t Olofs kapell

Flera av Stockholms nuvarande kyrkor har föregåtts av mindre träkyrkor eller kapell. Det gäller både Kungsholms kyrka, Hedvig Eleonora, Johannes, Katarina, Maria och Jacobs kyrka. Även på platsen för Adolf Fredriks kyrka byggdes på 1600-talet ett kapell. Här låg sedan tidigare en fattigkyrkogård för allmänna barnhuset, på ett område något större än dagens kyrkogård. Hela norra malmen hörde sedan 1570-talet till S:ta Clara församling och år 1673 ansökte församlingen hos Kungl. Maj:t om att få uppföra ett kapell på fattigkyrkogården. Församlingen hade delats under 1600-talets första hälft och efter det haft en del ekonomiska problem, bl.a. med underhåll av Klara kyrka.

Genom försäljning av gravplatser på fattigkyrkogården kunde församlingen få extra inkomster och möjlighet att hålla begravingar inomhus i det nya kapellet. Ansökan bifölls och redan 1674 kunde gudstjänster hållas där. Det lilla kapellet hade en korsformig plan med lika långa korsarmar som var avfasade i de mötande vinklarna och skapade en åttkantig rumsbildning invändigt. Det blev därmed den andra fullbordade centralkyrkan i Stockholm efter Katarina kyrka. Kapellet fick namnet S:t Olof vilket härstammade från handelsmannen Olof Larsson som bekostat hela bygget.

Behovet av en större kyrka växer

Kapellets korsarmar förlängdes 1694, men trots detta räckte med tiden inte kyrkorummet till och byggnadens skick blev allt sämre. Trots att befolkningstillväxten stagnerade i Stockholm efter 1700-talets mitt ökade invånarantalet i den blivande Adolf Fredriks församling. Arkitekten Carl Hårleman gjorde ett förslag till ny kyrka, som dock inte godkändes av församlingen eftersom det innebar att kapellet blev tvunget att rivas innan den nya kyrkan kunde byggas. Man ville inte stå utan gudstjänstlokal medan bygget pågick – och att kyrkobyggande kunde dra ut på tiden fanns det flera exempel på i Stockholm. Uppförandet av Hedvig Eleonora kyrka hade exempelvis legat nere i 50 år när man återupptog arbetet 1724. År 1767 fick istället en annan av landets främsta arkitekter, Carl Fredrik Adelcrantz, uppdraget. Han hade vid denna tid ritat bland annat Kina slott, Drottningholms slottsteater och flera kyrkor på landsbygden. Det nya förslaget medgav att kapellet stod kvar genom att den nya kyrkan byggdes kring den gamla och fick, liksom kapellet, en korsformad plan. Adelcrantz var sedan tidigare förespråkare för den

planformen och såg därför inte lösningen bara som en anpassning till kapellet.

Grundläggning och invigning med pompa och ståt

Under högtidliga former lade Kung Adolf Fredrik grundstenen till kyrkan 1768. Gropen för grundläggningen var då klädd med blått kläde med kronor på. Innan byggnadsarbetet började togs kapellets torn ned. Ett år efter grundläggningen, då murarna stod klara och ett provisoriskt bräddtak lagts på taklaget, avstannade bygget av ekonomiska skäl. För att lösa problemet fick församlingen ta del av kaffetulluppbörden i Stockholm, en tull som avkrävdes då kaffeböner fördes in i staden. År 1773 kunde välvningen av kyrkans tak och kupol börja och året därpå gjordes inredningen i stort sett färdig. Samma år revs träkapellet inuti den nya kyrkan och virket togs ut genom den nya kyrkans fönster och dörrar för att sedan säljas på auktion genom stadens auktionsverk. Kappellets inventarier så som orgel, predikstol och altartavla såldes till olika församlingar på landsorten. Under några månader, då kapellet rivits och innan kyrkan invigts, hölls gudstjänsterna i ett tält gjort av stadens brandsegel. Tältet placerades intill det skolhus som 1707 byggts på kyrkogården utmed Kammakargatan och som står kvar än idag. Den 27 november 1774 invigde kung Gustaf III Adolf Fredriks kyrka. 400 livgardister i nya uniformer var placerade utanför och i kyrkan under flygande fanor och musik. Kungen anlände i kröningsvagnen, för att sedan ta plats på en tron uppbyggd i kyrkans kor. Speciellt komponerad invigningsmusik spelades och invigningsritualen utfördes av biskopen och den nyutnämnde kyrkoherden. Vid två tillfällen sköts salut med 128 skott på Observatoriehöjden.

Kyrkan var dock inte helt klar vid invigningen. År 1776 lades kopparplåt på taket och tornet började byggas. Även detta var ritat av Adelcrantz och stod klart sju år senare. Det sista arbetet med interiören avslutades 1787.

Kyrkans utseende

Kyrkans exteriör såg i stort sett ut som idag med ljusstutsade fasader, stramt klassicistiskt indelade av pilastrar och rundbågiga fönster. Huvudingången i väster markeras av en portal med

Adolf Fredriks kyrka från nordost. Kyrkogården har förminskats vid olika tillfällen. Idag ligger gravar i strikt formade kvarter till skillnad från 1800-talets mer slingrande gångar och rika vegetation. År 1864 planterades fyra lindalléer, 55 pyramidpopplar, 55 pilar, 465 syrener, 35 lärkgranar, 525 mindre träd och buskar, 8 pyramidalmar, 4 hängaskar, 170 törnrosor samt en berberishäck. Foto: Göran Fredriksson, SSM.

Kyrkorummet mot koret före 1893. I fonsen syns altarreliefen och till höger epitafiet över René Descartes, båda utförda av Tobias Sergel. Predikstolen är ritad av Adelcrantz medan ljushållarna i bänkkvarteren göts av kapellets

gamla ljusarmar och kronor, efter modell av Adrien Masreliez. Delar av dessa användes i den altarring som tillkom på 1890-talet. Stockholms stadsmuseums samlingar.

kolonner och fasaden avslutas med ett lågt gavelfält. Den östra korsarmen skiljer sig från de övriga genom sina mjukt rokokomässigt rundade ytterhörn. Över korsmitten reser sig ett åttkantigt torn med kopparklädd kupol som kröns av en lanternin. Invändigt finns mycket av 1700-talets fasta inredning kvar. I koret i öster finns ett av Tobias Sergels främsta konstverk, altartavlan i

relief föreställande Kristi uppståndelse. Monumentet över René Descartes, även det av Sergel, är också bevarat. Altaret, predikstolen och orgelfasaden, alla efter Adelcrantz ritningar präglar allttjämt rummet. Sakristian ligger öster om koret och ingångar till kyrkan finns i väster, norr och söder. De flacka valven i korsarmarna och väggarna är vitmålad som på 1700-talet.

Vart tog 1700-talet vägen?

Under 1800-talets andra hälft upplevdes Adolf Fredriks kyrkas interiör som torftig och den sparsmakade och strama dekoren tolkades som en följd av bristande medel vid uppförandet. När arkitekten Agi Lindegren på 1890-talet fick ett renoveringsuppdrag, som från början bara omfattade reparationer av interiören och byte av vissa bänkar,

Kyrkorummet mot koret efter 1890-talets renovering av Agi Lindegren. Förutom all ny stuckdekor och dekormåleri på väggar och i valv tillverkades bl.a. nya bänkar. Ljuskronan från 1860-talet i kupolens mitt byttes mot fyra ljuskronor och predikstolen målades om. Foto: G. Heurlin, 1926. Stockholms stadsmuseums samlingar.

ledde det istället till en totalomvandling av rummets dekorativa gestaltning. Nu skulle interiören få den prakt som Adelcrantz enligt Lindegren inte haft ekonomiska resurser till. Hela rummet kläddes 1893–1895 med stuckornament

och kupolen målades 1900 med bibliska motiv. På 1950-talet var det dags för nästa genomgripande renovering. Vi den här tiden stod inte det sena 1800-talets formspråk högt i kurs och i Stockholm hade mycket av 1800-tals-

Konstnären Julius Kronberg målar en av evangelisterna i ett av fälten direkt under kupolen i Adolf Fredriks kyrka. Målningarna finansierades av fabriker Knut Ljunglöf och utfördes 1899–1900. Foto: 1900. Stockholms stadsmuseums samlingar.

fasadernas rika putsdekor förenklats, eller helt tagits bort, av estetiska skäl sedan 1930-talet. Kyrkans exteriör putsades om 1957–1959 men ändrades inte heller denna gång till utseendet. Invändigt däremot lät arkitekten David Dahl avlägsna det mesta av stuckdekorerna. Om syftet var att antikvariskt återställa 1700-talets kyrkorum eller om det snarare var en modernistisk strävan att avlägsna överdådig dekor återstår dock att utreda.

Källor:

- Bergman, M., *Adolf Fredriks kyrka*, Stockholm 2000.
 Fogelmarck, S., *Carl Fredrik Adelcrantz arkitekt*, Uppsala 1957.
 Hammarskiöld, H., Theorell, A och Wästberg, P., *Minnets stigar: en resa bland svenska kyrkogårdar*, Stockholm 2001.
 Kåring, G., *Bygga församlingen ur krisen*, Stockholm 1984.
 Malmström, K., *Centralkyrkor inom svenska kyrkan 1820-1920*, Västervik 1990.
 Mannström, O., *Adolf Fredriks kyrka och S. Olovs kapell i Stockholm*, Sveriges kyrkor, Stockholm 5:1, Stockholm 1924.
 Niemeyer, G., *Adolf Fredriks kyrka*, Stockholm 1987.
 Nilsson, L. m.fl., *Staden på vattnet*, Stockholm 2002.
 Råberg, M. m.fl., *Husen på malmarna. En bok om Stockholm*, Stockholm 1985.